

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДА ESG-ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ҚОЛДАНУ:
БӘСЕКЕЛЕСТІК АРТЫҚШЫЛЫҚТАР**

**APPLICATION OF THE ESG-CONCEPT IN AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN:
COMPETITIVE ADVANTAGES**

**ПРИМЕНЕНИЕ ESG-КОНЦЕПЦИИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ КАЗАХСТАНА:
КОНКУРЕНТНЫЕ ПРЕИМУЩЕСТВА**

А.Р. ШАЛБАЕВА^{1*}

Ph.D докторанты

С.С. ТАМЕНОВА¹

э.ғ.к., профессор

А.Д. УМБЕТӘЛИЕВ²

э.ғ.д., профессор

¹«Туран» университеті, Алматы, Қазақстан

²Шымкентуниверситеті, Шымкент, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: akmira777@mail.ru

A.R. SHALBAYEVA^{1*}

Ph.D student

S.S. TAMENOVA¹

C.E.Sc., Professor

A.D. UMBETALIEV²

Dr.E.Sc., Professor

¹«Turan» University, Almaty, Kazakhstan

²Shymkent University, Shymkent, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: akmira777@mail.ru

A.P. ШАЛБАЕВА^{1*}

докторант Ph.D

С.С. ТАМЕНОВА¹

к.э.н., профессор

А.Д. УМБЕТАЛИЕВ²

д.э.н., профессор

¹Университет «Туран», Алматы, Казахстан

²Шымкентский университет, Шымкент, Казахстан

*электронная почта автора: akmira777@mail.ru

Аңдатпа. **Мақсаты** - агроөнеркәсіптік кешен үшін ОДМ жүйесін (Орнықты даму мақсаттары) оның қазіргі жай-күйін талдау және әлеуметтік-экономикалық және экологиялық орнықтылық (ESG) тұжырымдамасына бейімделу негізінде қолдану мүмкіндіктерін анықтау. **Әдістері** - жалпы ғылыми: салыстырмалы, статистикалық талдау, сонымен қатар логикалық және жалпылау, олар әртүрлі шетелдік экономикалық мектептердің жұмыстарында ұсынылған ESG-тұжырымдамасының іргелі принциптеріне негізделген теориялық және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылады. **Нәтижелері** - АӨК-нің негізгі мәселелері айқындалған және тиісінше БҰҰ әдіснамасы жүйеленген. Авторлар Қазақстанның аграрлық секторына бағдарланған ОДМ параметрлерін топтастыру және олардың арасында орнатылған байланыстар ел экономикасы мен оның агроөнеркәсіптік өндірісінің өсуінің пәрменді, тиімді моделін құруға мүмкіндік беретінін атап өтті. **Қорытындылар** - мақала авторлары жүргізген зерттеу әлеуметтік, экономикалық және экологиялық мақсаттардың бірлігі мен тепе-теңдігін қамтамасыз ететін және оларды кәсіпорынның миссиясы мен міндеттері, сондай-ақ оларды орындау құралдары мен әдістері жазылған корпоративтік стратегияларға біріктіретін кешенді тәсілді іске асыру негізінде тұрақты даму

көрсеткіштеріне, жүйелі мониторингін жүргізуді ұсынады.

Ауыл шаруашылығында тұрақты дамуға қол жеткізу мәселелері, келесі ғалымдардың еңбектерінде көрініс тапты: (Акимова Ю.А.; Анциферова О.Ю., Стрельникова А.Г.; Муздин Е.Ф.; Белоусов В.М.; Соболев А.В., Райымжанова Н.И.; Серова Е.В.; Шагаида Н.И., Узун В. және т.б.) [6-12].

Зерттеулерде, ғалымдар, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуіне, ауыл халқының өмір сүру деңгейін арттыруына, оларды ауыз сумен қамтамасыз етуіне баса назар аударады, бұл тұтастай алғанда БҰҰ-ның 2030 жылға дейінгі кезеңдегі, тұрақты даму саласындағы он жеті мақсатына сәйкес келеді.

Сонымен қатар, АӨК тұрақты жұмыс істеуін басқару стратегиясының кейбір әдістемелік, әдіснамалық және тәжірибелік аспектілері мен ерекшеліктері, сондай-ақ аграрлық сектордың тұрақты дамуын қамтамасыз етудің басқару тетіктері жеткілікті зерттелмеген.

Оның жұмыс істеу тиімділігіне әсер ететін басқарудың түрлі жағдайларын бағалаудың негізделген әдістерін пайдалана отырып, оның көп мақсатты экономикалық жүйесін ескеретін.

АӨК тұрақты дамуын қамтамасыз етуді және арттыруды басқару тетіктерін зерделеу, сондай-ақ өз кезегінде АӨК тұрақты дамуына әсер ететін жаңа мәселелерді тудыратын әртүрлі факторлардың әсерін зерттеу, қазіргі таңда, өзекті болып танылады.

Материалдары мен әдістері

Тұрақты даму тұжырымдамасы (ТД) табиғи ресурстардың әлеуетін сарқылтпай және халықтың барлық топтарына зиян келтіретін әрекеттерге жауапкершілікті арттырмай, теңгерімді және экологиялық таза әлеуметтік-экономикалық дамуға бағытталған. Мұнда ТД түсінігі жүйенің соңғы күйін емес, ресурстарды пайдалану, инвестициялау, технологиялық жетістіктер мен институционалдық өзгерістер ағымдағы және болашақ қажеттіліктерге бейімделген қызметтердің сипатын өзгерту процесін сипаттайды.

ТМД саяси және құқықтық емес, бірақ оларды нақты міндеттемелерсіз жүзеге асыру мүмкін емес. Олар кең түсіндіру және қолдану жағдайында ғана тиімді және сәтті бола алады.

Теориялық және әдіснамалық негіз ретінде Савина Т.Н.; Андреева А.А.; Равочкина Н.Н.; Лавров В., Кричевский Н. [13-16] сияқты, шетелдегі әртүрлі эконо-

микалық мектептер өкілдерінің еңбектерінде ұсынылған ESG-тұжырымдамасының іргелі ережелеріне сүйене отырып, жалпы ғылыми (талдау, синтез, жалпылау) және жеке ғылыми (логикалық және тарихи бірліктің салыстырмалы, әдісі) таным әдістері қолданылды.

Ауыл шаруашылығындағы тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге байланысты мәселелерді бүкіл әлем бойынша ғалымдар мен сарапшылар белсенді зерттеп, талқылайды. Экономикалық жүйелердің тұрақты дамуы туралы тұжырымдамалардың негіздері (Rockström J., Williams J., Daily G. et al.; Зырянова И.Г., Казакова Е.В., Литвиненко Е.В.; Макарова О.В., Круглова И.А., Денисова Е.В.) [17, 18, 19].

Нәтижелер

Қазіргі уақытта тұрақтылықты өлшеу өте қиын, өйткені барлық нюанстарды ескеру қажет. Барлық қалыптасқан әмбебаптығына қарамастан, тұрақты даму жүйесі экономикалық, әлеуметтік және экологиялық құбылыстар, өкінішке орай, әртүрлі жылдамдықпен дамитын қарқынды өзгеретін және қарқынды дамып келе жатқан тұжырымдама болып табылады.

Бүгінгі таңда әлемдік тәжірибе тұрақты дамуды бағалаудың екі іргелі әдісін көрсетеді: салалардағы индикаторлар жүйесін құру және индексстеу үшін көрсеткіштердің ішкі интеграциясы. Көрсеткіштер жүйесі іргелі болып табылады және тұрақты дамудың экологиялық, экономикалық және әлеуметтік көрсеткіштерінің өзара байланысты жүйесін міндетті түрде құруды талап етеді.

Бұл тәсілді іске асырудың мысалдары БҰҰ, Еуропалық Одақ, Дүниежүзілік банк және т.б. индикаторлар жүйесі болып табылады. Екінші тәсіл әлеуметтік-экономикалық дамудың тұрақтылығын кешенді бағалауға мүмкіндік беретін интегралды индексті есептеуді қарастырады.

Интегралдық индекс экономикалық, әлеуметтік және экологиялық тұрақтылықтың үш топтық индексінің орташа геометриялық мәні ретінде анықталады. Көрсеткіштер салыстырмалы түрге эталондық мәнмен салыстыру арқылы немесе қарастырылып отырған аумақтарды іріктеу бойынша ең жақсы көрсеткішпен келтіріледі.

Әрине, ұлттық деңгейде дамудың тұрақтылығына қол жеткізудегі прогресті өлшеу үшін Күн тәртібінің мақсаттары мен міндеттерін бейімдеу, сондай-ақ қазақстандық индикаторлар жүйесін әзірлеу талап етіледі.

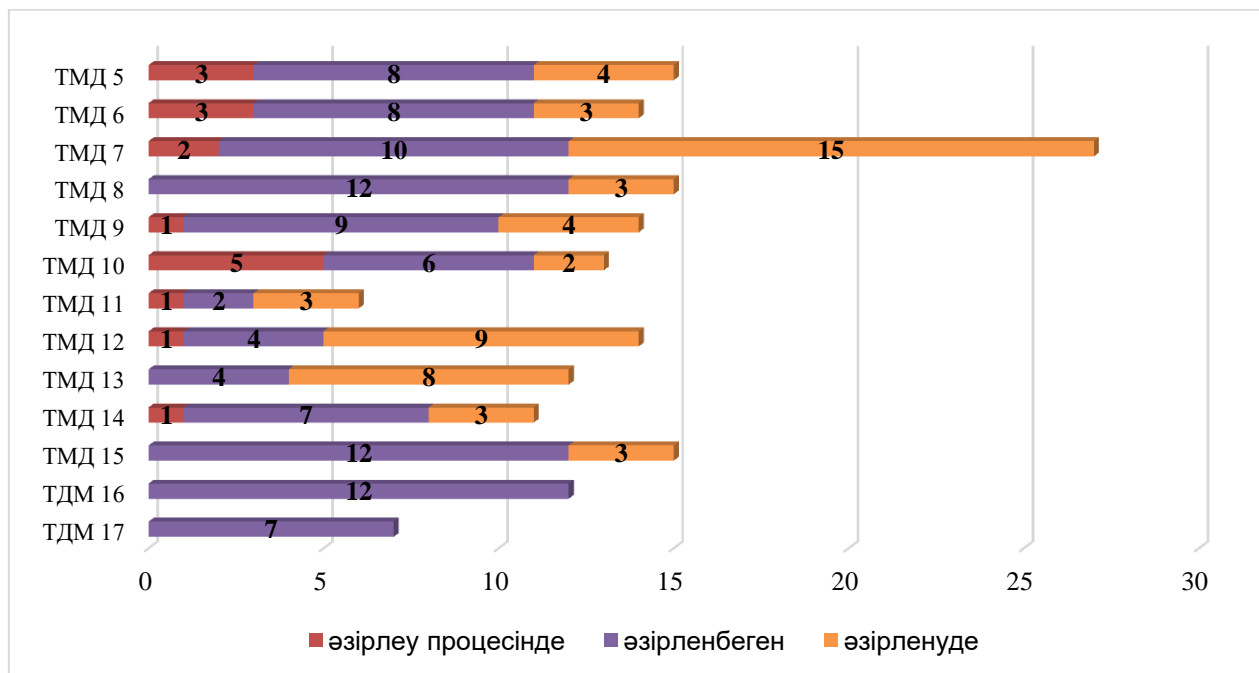
Ұлттық ТМД жүйесін дамыту үшін БҰҰ ұсынған Күн тәртібінің мақсаттары мен мін-

деттерін тұжырымдау сақталғанымен, айтарлықтай индикаторлар жүйесі сапалық және сандық өзгерістерге ұшырағанын атап өткен жөн. Атап айтқанда, ұсынылған 244 жаһандық көрсеткіштің 156-сы (немесе 64%) біздің елімізде әзірленбеген, өйткені олардың Қазақстан үшін өзектілігі жоқ және жаһандық деңгейде келісілген әдістемесі жоқ.

Бүгінгі таңда 19 индикатор (7%) әзірленуде, олар бойынша әдістеме әзірле-

нуде, ол өз кезегінде деректерді қамтамасыз етуге жауапты бөлімшелердің құрылымын анықтайды. БҰҰ ұсынған тұжырымдамада тек 69 (28%) көрсеткіш көрсетілген және олардың барлығы ұлттық статистикалық жұмыс жоспарына енгізілген.

ТМД және Қазақстан Республикасындағы БҰҰ индикаторларын әзірлеу мәртебесі 1 суретте көрсетілген.

Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған және есептеген (Мониторинг Целей устойчивого развития...) [20]

1 сурет – БҰҰ Тұрақты даму мақсаттары және индикаторлық даму жағдайы

Күн тәртібінде БҰҰ әзірлеген индикаторлардың нәтижелері бойынша Қазақстан 57 көрсеткішті ғана қабылдады. Бұл көрсеткіштер ұлттық басымдықтар мен қолжетімді статистикалық есептілікті ескере отырып әзірленді. Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігінің Ұлттық статистикалық бюросы өзінің веб-сайтында ТМД шеңберіндегі көрсеткіштердің ұлттық жүйесін талқылауға ұсынды және оған 30-дан астам мемлекеттік атқарушы орган қатысқан.

Бұл көрсеткіштер бойынша статистикалық ақпараттың нәтижелері ресми деректер мен эмпирикалық фактілерге негізделген. Біздің міндетіміз – тұрақты дамудың ұлттық басымдықтары мен бағыттарын айқындау мақсатында Қазақстан экономикасының ауыл шаруашылығы және азық-түлік секторы алдында тұрған әлеуметтік-экономикалық және экологиялық проблемаларды сипаттау (1 кесте).

Кесте деректерінен көріп отырғанымыздай, 2018 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңде Қазақстан Республикасының агро-өнеркәсіптік секторының үлесіне ЖІӨ көлемінің 3,5-тен 4,7%-на дейін тиесілі болды.

Азық-түлік қауіпсіздігі сегментіне қатысты ТМД талдауын жүргізе отырып, халықтың азық-түлік қауіпсіздігінің деңгейін қабылдау көрсеткіші азық-түлікке қол жеткізуде орташа немесе елеулі қиындықтарға (өткір жетіспеушілікке) тап болған халықтың үлесін бағалауға мүмкіндік беретінін атап өтуге болады.

Орташа ауырлық деңгейінде азық-түлік қауіпсіздігінің болмауы, әдетте, дұрыс, дұрыс тамақтанбауға байланысты. Бұл көрсеткіш Қазақстанда 2016 жылмен салыстырғанда 2,6%-ға төмендеп, 2022 жылы 5,2% құрады.

Бұл ретте азық-түлік қауіпсіздігінің жіті болмауының 2016 жылғы 1,4%-бен салыстырғанда 2022 жылы 1,9%-ға дейін өсуі байқалады (2 кесте).

1 кесте – 2018-2022 жылдардағы ауыл шаруашылығы мен ауылдық аумақтардың жай-күйі мен дамуын сипаттайтын көрсеткіштер динамикасы

Көрсеткіш	2018	2019	2020	2021	2022	2022 / 2018
Макроэкономикалық және салалық экономикалық индекстер						
Негізгі бағадағы ЖҚЖ жалпы көлеміндегі ауыл шаруашылығының, аңшылықтың және орман шаруашылығының жалпы қосылған құнының үлесі, %	3,5	3,6	3,9	4,3	4,5	-
Шаруашылықтардың барлық санаттарындағы ауыл шаруашылығы өнімі (инфляцияны ескере отырып, салыстырмалы бағамен), млрд. теңге	948,6	983,2	1033,3	1094,3	1105,6	157
«Ауыл шаруашылығы, аңшылық және орман шаруашылығы» СЭҚ бойынша негізгі қорлардың тозу дәрежесі, %	38,2	38,8	39,7	40,7	41,1	-
Экологиялық-экономикалық көрсеткіштер						
Ауыл шаруашылығы ұйымдарында егіс үшін бір гектарға минералды тыңайтқыштар енгізу, кг	38	38	40	42	49	11
Ауыл шаруашылығы ұйымдарында егіс үшін бір гектарға органикалық тыңайтқыштар енгізу, тонна	1,1	1,1	1,3	1,3	1,4	0,3
Ауыл шаруашылығы алқаптарының жалпы алаңындағы пестицидтермен өңделген ауыл шаруашылығы алқаптарының үлесі, %	33,3	35,4	36,1	36,8	39,2	5,9
«Ауыл шаруашылығы, аңшылық және орман шаруашылығы» СЭҚ бойынша тасымалдау кезіндегі су шығыны, млн м ³	523,9	498,3	573,6	549,9	561,3	37,4
«Ауыл шаруашылығы, аңшылық және орман шаруашылығы» СЭҚ бойынша ластанған сарқынды суларды жер үсті су объектілеріне ағызу, млн м ³	853,2	819,4	783,0	771,9	816,8	-36,4
Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер						
Ауыл халқының үлесі, %	25,8	26,0	25,9	26,0	25,9	0,1
Ауыл халқының бір жылдағы жалпы өсімі (кемуі), %	-0,23	-0,30	м/ж	-0,26	-0,3	-
Ауыл шаруашылығында, аңшылықта және орман шаруашылығында жұмыспен қамтылғандардың үлесі, %	9,5	9,4	9,2	9,2	м/ж	-
Ауыл халқының жұмыссыздық деңгейі, %	9,0	8,7	8,2	8,4	м/ж	-
Ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің орташа айлық номиналды есептелген жалақысының орта Қазақстан деңгейіне қатынасы, %	53,1	52,8	54,5	58,0	59,3	6,2
Ауылдық елді мекендерде тұратын өте кедей халықтың үлесі, %	44,9	47,1	45,4	45,7	48,6	3,7
Табиғи өсім (кему) саны-ауыл халқының жаңалықтары, 1 мың адамға	-0,1	-0,02	-0,1	-1,6	-2,0	-1,9
Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған және есептеген (Динамика показателей, характеризующих состояние...; МСХ актуализировал Концепцию развития...; Итоги развития сферы сельского хозяйства...; Национальный доклад о состоянии окружающей...) [21,22,23,24]						

2 кесте – Халықтың азық-түлік қауіпсіздігінің орташа немесе жіті болмауы деңгейі («Азық-түлік қауіпсіздігінің жоқтығын қабылдау шкаласы» бойынша)

Көрсеткіш	2016	2019	2022
Орташа және жедел болмауы, %	7,8	6,2	5,2
Жедел болмауы, %	1,4	1,7	1,9
Ескерту: деректер бойынша авторлар құрастырған (Мониторинг Целей устойчивого развития...) [20]			

Жалпы, статистикалық деректер бойынша (Мониторинг Целей устойчивого развития...) [20], 2021-2022 жылдар АӨК саласы үшін өткен кезеңмен салыстырғанда ауыл шаруашылығы өндірісі көлемінің өсуімен сипатталды. Өсім орта есеппен 5,5%-ды құрады, бұл ретте агроөнеркәсіп және мал шаруашылығы секторы да оң динамиканы қамтамасыз етті.

COVID-19 пандемиясы дамушы елдердегі халықтың салауатты өмір салтына, атап айтқанда, пайдалы тағамға деген ұмтылысының артуына ықпал етті. Салауатты тамақтану шығындары тұтынушылардың 50%-дан астамы жас және аға буын арасында өсті. Тұтынушылардың қалауын өзгерту органикалық тамақ өндірушілерге, қантсыз өнімдерге, су өндірушілерге және пайдалы сусындарға оң әсер етеді. Құрамында қант, тұз және май, алкоголь өнімдері, темекі өндірушілері жоғары өнім өндірушілерге теріс әсер етеді.

Осыған байланысты, соңғы жылдары бүкіл әлемде «жасыл», «климатқа бағдарланған» ауыл шаруашылығы тұжырымдамасы көбірек әсер етуде. ESG (экология, әлеуметтік даму және басқару) қағидаттары агроөнеркәсіптік кешенді жаһандық стратегиялық дамытудың негізгі басымдықтарының біріне айналууда.

Егер АӨК секторын басқа секторлармен салыстыратын болсақ, онда АӨК-те тұрақты даму стратегиясын іске асыру стратегиялық маңызды әсерлер береді – бұл жаңа бизнес-модельдердің пайда болуы, жаңа өнімдерді әзірлеу, нарық үлесінің өсуі және ESG-бренд үшін баға сыйлықақысы. ESG АӨК үшін күн тәртібі тәуекелдерді азайтуға және беделді жақсартуға байланысты күн тәртібі ғана емес, сонымен қатар назар аудару қажет маңызды стратегиялық артықшылықтар болып табылады.

ESG-тұжырымдамасын талқылау кезінде тәуекелдер мен мәселелер туралы көбірек айтылады. Бірақ, шын мәнінде, ESG-проблема емес, АӨК секторының жаңа мүмкіндіктері. Тұтынушылар жаңа сапалы атрибуттар үшін төлеуге дайын. Сондықтан фокусты тәуекелдерді басқару мәселелерін шешуден жаңа мүмкіндіктер бар екенін және АӨК қалай көбірек жұмыс істей алатынын, ESG-трансформация толқынында көбірек жұмыс орындарын құра алатынын түсінікке ауыстыру маңызды.

Алайда, ESG-тәжірибелерін енгізудің макроэкономикалық көрсеткіштерге әсерін қарастыратын зерттеулер саны енді ғана пайда бола бастады және осыған байланысты ерекше қызығушылық тудыруда.

2021 жылы, Пантеон-Сорбонна университетінің, Марк-Артур Дайе Ph.D, жариялаған «ESG өнімділігі және экономикалық өсу: панельдік коинтеграция талдауы» мақаласында; Си-Хоа Хо, Ph.D. in Economics, Дуй-Тан университетінің ғылыми-зерттеу институты; Джендуб университетінің экономика факультетінің профессоры Рим Уэглисси ЭЫДҰ-ның 29 елінде 1996-2014 жылдар аралығында ESG ақпаратын ашумен байланысты ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді экономикалық әсерлерді зерттейді.

Авторлар ұзақ мерзімді перспективада ESG-тәжірибелерін енгізу мен жан басына шаққандағы ЖІӨ арасында оң байланыс бар деген қорытындыға келеді, бірақ қысқа мерзімді перспективада мұндай байланыс байқалмайды, сонымен қатар экономикалық өсудің ұзақ мерзімді перспективасында экологиялық аспектінің шешуші рөлі атап өтіледі.

Авторлар әлемде ESG-күн тәртібін дамыту үшін дамыған және дамушы елдердің, сондай-ақ халықаралық ұйымдардың белсенді қатысуы мен ынтымақтасуы қажет екенін атап өтті (Diaye Marc-Arthur, HoSy-Hoa, Oueghlissi Rim) [25].

2020 жылы Ph.D in Finance Сяоян Чжоу және Оксфордтың тұрақты қаржыландыру бағдарламасының жетекшісі; Бен Калдекотт, Британдық экологтар мен тұрақты қаржыландыру саласындағы сарапшылар және Оксфордтың тұрақты қаржыландыру бағдарламасының негізін қалаушы; Элизабет Хартнетт, Оксфорд университетінің Ph.D in Philosophy; Ким Шумахер, Токио университетінің Ph.D in Philosophy жариялаған «Фирма деңгейіндегі ESG тәжірибелерінің макроэкономикалық нәтижеге әсері» мақаласында, ESG-трансформациясының 2002-2017 жылдар кезеңіндегі дамыған және дамушы елдердің макроэкономикалық көрсеткіштеріне әсері зерттелуде.

Жүргізілген зерттеу негізінде авторлар өмір сүру деңгейін арттыруға, жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің өсуіне, ұзақ мерзімді перспективада макроэкономикалық көрсеткіштерді жақсартуға, жұмыссыздықты азайтуға, сондай-ақ экономикалық өсуді ынталандыруға ESG практикаларын енгізудің жалған әсері туралы қорытынды жасайды. Бұл тұжырым дамыған және дамушы елдерге де қатысты. Алайда, авторлар қысқа мерзімді перспективада Исландия мен Оңтүстік Корея жағдайында ғана оң экономикалық әсерлер байқалатынын айтады (Zhou Xiaoyan, Caldecott Ben, Harnett Elizabethetal.) [26].

2022 жылы Panteon-Sorbonna университетінің Бертран Хассан, Ph.D in Philisophy; Якуб Бахани Ph.D in Philisophy жариялаған «ESG ашу және экономикалық өсу арасындағы байланыс: сыни шолу» мақаласында белгілі бір шығындар және ықтимал тәуекелдердің болуына және ESG ақпарат, бірыңғай құру қажеттілігі деректерді ұсыну тәсілдерін біріздендірумен бірге стандарттау үшін ESG-ақпаратты жабуды реттеудің халықаралық практикасына назар аударылады. Авторлар ESG ашқан ақпарат көлемі ұйымның көлеміне және оның өсу мүмкіндіктеріне, сондай-ақ елге немесе экономикалық аймаққа сәйкес келуі керек деп санайды (Bertrand Kian Hassani, Bahini Yacoub) [27].

Қазақстанда ESG-тұжырымдамасы енді ғана дами бастады, қазақстандық компаниялар ESG-ді өз қызметіне біртіндеп енгізуде. Белгілі болғандай, қазіргі уақытта отандық ғылымда ESG-трансформациясы мен елдің макроэкономикалық көрсеткіштері арасындағы тәуелділік туралы зерттеулер жоқ.

Әлемде компанияларды АӨК-ке ESG-трансформациялаудың негізгі драйверлері стейкхолдерлердің 3 тобымен – тұтынушылармен, реттеушілермен, инвесторлармен байланысты.

Дүние жүзіндегі тұтынушылардың үлкен үлесі тауарды немесе қызметті таңдағанда ESG-критерийлерін ескереді. Мысалы, тұтынушылардың 75%-ы органикалық немесе табиғи өнімдер үшін көбірек төлеуге келіседі. Көбісі экология мен қоғамға зиянды азайту үшін тұтыну әдеттерін өзгертуге дайын - 73%. Тұтынушылардың қалауының өзгеруіне жауап ретінде компаниялар ESG өнімдеріне таңбалауды, кейде тек «эко» таңбалауды қолданады.

Дамыған елдерде мемлекеттік реттеу тарапынан экология мен қоғамға зиян келтіргені үшін жоғары айыппұлдар мен салықтар енгізілді, бұл компаниялар үшін маңызды ынталандыру болып табылады. Гонконгта, атап айтқанда, қызметкерлердің қауіпсіздік шарттарын бұзғаны үшін 500 мыңгонгдоллары көлемінде айыппұл қарастырылған, бұл шамамен жиырма үш миллион теңгені құрайды. Жыл сайын талаптарды күшейтетін жаңа құралдар пайда болады, мысалы, 2024 жылдан бастап ЕО импортқа көміртегі салығын енгізуді жоспарлап отыр.

ESG-ге инвестициялау дәстүрліге қарағанда тезірек өсуде: ESG қағидаттарына сәйкес басқарылатын активтердің жиынтық құны 2006 жылдан 2020 жылға дейін 16 есе

өсті. 2017 жылдан бастап ESG-облигациялар шығару көлемі 34 есе өсті. ESG несиелеу 2015 жылдан бастап 70%-ға өсті. Әлемдегі ESG кредиттеудегі АӨК үлесі – 5% (топ-5 сала). Екі жылдан кейін институционалдық инвесторлардың 77%-ы ESG қағидаттарын сақтамайтын компаниялардың акцияларын сатып алмайды.

Сондай-ақ компаниялардың трансформациясына қызметкерлер, қоғамдық ұйымдар мен БАҚ әсер етеді. Жұмысшылардың 58%-ы әлеуетті жұмыс берушінің ESG үлесін бағалайды. Адамдар өздерінің құқықтарын бұзатын компанияларға наразылық білдіруге дайын – Nestle жұмысшылары Германиядағы жалақыны көтеру үшін жасағандай.

Қазақстанда бүгінгі таңда салыстырмалы түрде белсенді ESG-позициясын тұтынушылар ғана алады, бұл ретте әсер ету деңгейі әлемге қарағанда төмен.

ESG планетада сенімді түрде жүреді. 2000 жылдардың басында АҚШ-та ESG рейтингі бар 20 ғана компания болса, 2020 жылға қарай олардың саны 800-ге жетті. ESG-қағидалары ТМД елдерінде белсенді түрде таралуда. Қазақстан тұрақты даму саласындағы әзірленген реттеудің арқасында ESG-көрсеткіштері бойынша Орталық Азияда көшбасшы болып табылады. Қазақстан қор биржасы (KASE) ТМД-да тұрақты даму тұжырымдамасын белсенді түрде ілгерілетуде: 2015 жылы ол БҰҰ-ның тұрақты қор биржалары жөніндегі бастамасына қосылды, ал 2016 жылы SSE әдістемесі негізінде компаниялар үшін ESG есептерін дайындау бойынша ұсыныстарды жариялады.

Өткен жылы Қазақстан Үкіметі 2026 жылға дейінгі инвестициялық саясат тұжырымдамасын бекітті, оның аясында ESG «жасыл» қаржыландыру әдістерін неғұрлым тереңірек зерделеу және талдау және оны елдегі тәжірибеге бейімдеу жүзеге асырылатын болады. ESG-принциптерін мемлекеттік жоспарлауға қолдану бойынша ұсыныстар осы жылы пайда болуы мүмкін. ESG-қағидаттарын қолданатын компанияларды қолдау шараларын талдау жоспарлануда.

Оң ESG-рейтингін алу үшін компания үш санат бойынша даму стандарттарына сай болуы керек: әлеуметтік, яғни компанияның қызметкерлерге, жеткізушілерге, клиенттерге, серіктестерге және тұтынушыларға қатынасы. Еңбек жағдайына, гендерлік теңдікке және әлеуметтік жобаларға салынған инвестиция маңызды.

Бұл жағынан Қазақстан ең жақсы көрсеткіштерге ие.

Екінші категория – менеджмент. Өңгіме компания менеджментінің сапасы туралы болып отыр: бухгалтерлік есептің ашықтығы, басқарушылардың жалақысы, кеңсе жағдайы, акционерлермен қарым-қатынас, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шаралар.

Және де, үшінші – экологиялық, яғни компанияның қоршаған ортаға деген жауапкершілікті және үнемді қатынасы.

ESG-рейтингін Bloomberg, S&P Dow Jones Jices, JUST Capital, MSCI, Refinitiv және т.б. тәуелсіз зерттеу агенттіктері қалыптастырады.

Бұған дейін энергетикалық елдер ұсынатын Орталық Азия ESG-тұжырымдамасынан алыс нарық ретінде қарастырылған. Бірақ 2021 жылы Шығыстағы ESG-тұжырымдамасын әзірлеуді қадағалайтын сарапшылар (соның ішінде RBC Trends) Орталық Азияның тұрақты дамуға белсенді қатысуын атап өтеді.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Даму бағдарламасы, Халықаралық қаржы корпорациясы және Еуропалық қайта құру және даму банкі сияқты халықаралық қаржы институттарымен және ұйымдарымен бірлесіп аймақта ESG бойынша көптеген бастамалар жүзеге асырылуда.

Бүгінге дейін Қазақстан, Өзбекстан, Қырғызстан сияқты елдер Париж келісіміне қол қойып, ратификациялады. Сондай-ақ БҰҰ-ның тұрақты даму тұжырымдамасын жүзеге асыруды реттейтін бірқатар құжаттар бекітілді. Баршамызға белгілі, сонау 2013 жылы Қазақстанда «Жасыл» экономикаға көшу тұжырымдамасы» қабылданды, оған сәйкес 2055 жылға қарай Қазақстан баламалы көздерден электр энергиясын өндіруді 50%-ға дейін арттыруды жоспарлап отыр.

Сондай-ақ барлық үш ел көміртегі бейтараптығына қол жеткізу мерзімдерін шешті. Еліміз оған 2060 жылға дейін жетуді жоспарлап отыр. Өзбекстан мен Қырғызстанда осы күнге дейін көміртегі шығарындыларын реттеу бойынша бекітілген нормативтік құжаттар болмағанымен, Қазақстан 2010 жылдардың басынан бастап ESG-концепциясын және тұрақты даму саясатын жүргізіп келеді.

Қазақстан, шетелдік сарапшылардың пікірінше, ТМД кеңістігінде ESG-тұжырымдамасы бойынша заңнамалық және нормативтік құжаттардың базасы ең дамыған негіздерінің біріне ие. Сондай-ақ, Қазақстандағы Көміртек биржасы (ETS-KZ) 2013 жылдан бері жұмыс істеп келе

жатқанын айта кеткен жөн. Қазақстанда Экологиялық кодекс қабылданды, ол ESG тұжырымдамасын әзірлеуде елімізді прогрессивті елдермен бір қатарға қояды.

ESG-есеп беру ТМД елдерінің ешқайсысында әлі міндетті емес. ESG-есеп беруі – бұл жауапты бизнес жүргізудің мақсаттары мен міндеттерін ашатын қаржылық емес есеп беру.

Келесі жылдың желтоқсанына дейін біздің еліміз листингтік компанияларға арналған жылдық ESG-есептерінің мазмұнына қойылатын талаптарды әзірлейді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Қаржы нарығын реттеу және дамыту агенттігі, 2025 жылдың соңына дейін банктерге, ESG-тәуекелдерін бағалау және ESG-ақпаратты ашу жүйесін енгізу бойынша, талаптарды енгізуді жоспарлап отыр.

2023 жылғы 7 маусымда, Astana Finance Days Агенттігі шеңберінде, банктер мен қаржы ұйымдары үшін ESG-ақпаратты ашу бойынша Нұсқаулықты қабылдау жөніндегі, жоспарлар туралы хабарлады, ол 2024 жылғы 1 қаңтардан бастап енгізуге міндетті болады. Қазіргі таңда, Қазақстан Қор биржасында Ерікті есептерді, тіркелген компаниялардың ішінде шамамен 57%-ы дайындайды.

PwC Kazakhstan енді ESG-ақпаратты ашу бойынша рейтингтерді бірінші жыл жасап отырған жоқ. 2020 жылы, зерттеу мәліметтері бойынша, ESG-ақпаратын ашатын ең жақсы 50 компанияның тізімі жасалынды. Алғашқы ондыққа «ҚазМұнайГаз», «Қазатомөнеркәсіп», «ҚазТрансОйл», «Қазақтелеком», «KEGOC», «Бәйтерек», «Самұрық Энерджи», «Орталық Азия электр энергетикалық корпорациясы» АҚ, KAZ Minerals PLC, «Қазақстан Халық банкі» компаниялары кірді.

Еліміздің ірі компанияларының ESG-қағидаттарын өзінің, бизнес-моделіне енгізуінің арқасында, Қазақстан халықаралық деңгейде жақсы көрсеткіштерді көрсетуде. Мәселен, 2022 жылғы ESG-саласындағы халықаралық рейтингке сәйкес, Қазақстан 38,68 бағасымен 183 ел арасында 53-ші орынды иеленді.

Біздің ел, ЕАЭО мен ОА арасында, алды болды. Қалған елдер Қазақстан Республикасынан, айтарлықтай, артта қалды, мысалы: Армения жалпы рейтингте небәрі 65-орын, Қырғызстан – 67, Беларусь – 79, Ресей – 92, Түркіменстан – 94, Өзбекстан – 100, Тәжікстан 115-орын алды (В глобальном рейтинге по устойчивому...) [28].

Осылайша, Қазақстан бұл бағытта алға озды, ал ҚР бизнесі тұрақты даму және

ESG-мақсаттарын іске асыруға белсенді қатысады.

ESG-принциптері тұрақты даму тұжырымдамасы бойынша негізделген, бәрақзаңнамалы болып саналмайды. Алайда, мүдделі жеке тұлғалар мен мемлекеттердің, ESG-қағидаттарына ерекше назар аударуының себебі оларға құқықтық құралдардың дамуына айтарлықтай әсер етуге мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта бірқатар юрисдикцияларда ESG-принциптерін белгілі бір бөлікте сақтау мәселесі бойынша құқықтық актілер қабылданды. Мысалы, Еуропалық Одақтың 2014 жылғы қаржылық емес және әртүрлілік туралы ақпаратты ашу жөніндегі директивасы; Қытайда, Данияда, Малайзияда және Оңтүстік Африкада экологиялық, әлеуметтік және басқару саласындағы ақпарат бастамаларының ашылуын бақылайтын талаптар мен ережелер бар (Introductory guides to responsible....) [29].

Сонымен қатар, бүгінгі күні халықаралық және ұлттық деңгейде ESG-күн тәртібінің әртүрлі стандарттары, ұсыныстары мен ережелерінің айтарлықтай саны қабылданды (Мажорина М.В.) [30]. Дегенмен, заңдық құралдар бар болса да, ESG-принциптерін енгізуде көптеген қиындықтар бар. Нәтижесінде, жоғарыда аталған ЕО директивасы тиісті ақпаратты ашуды талап етеді, бірақ ашық есеп беру стандарттарына нақты және қатаң талаптарды нақтыламайды. Бұл өз кезегінде барлық осы кемшіліктер құқықтық нормалардың тиімділігін және олардың мүдделі тараптар үшін құндылығын төмендетеді.

2015 жылы жарияланған корпоративтік әлеуметтік жауапкершіліктің ең танымал үш рейтингін – Newsweek, Forbes және CAR Magazine Global талдауы бойынша, компаниялардың тек 12%-ы ғана, осы үш тізімде көрсетілгені анықталды. Wall Street Journal зерттеуі төрт жетекші ESG-рейтингтік провайдерлерінің арасындағы ұқсас айырмашылықтарды көрсетті, олар компанияны «тұрақты» инвестиция жасайтын нәрсе туралы мүлдем басқа тұжырымдарға келгенін анықтады (Fisch J. E.) [31].

Алайда бірыңғай GRI стандарттарын қолданудың оң тенденциясын атап өткен жөн. 2017 жылы тұрақты даму туралы ақпарат беретін компанияларды Дүниежүзілік зерттеу барысында KPMG компаниялардың 88%-ы жаһандық есеп беру бастамасының стандарттарын қолданғанын анықтады (Scanlan M.K.) [32]. Еуропалық одақта жұмыс істейтін компаниялардың есептілігін талдауы бойынша 59%-ы GRI стандарттарын қолданатынын көрсетті (The road ahead. The KPMG...) [33].

Бірыңғай есеп беру стандарттары ашықтықты және ашылған ақпараттың үлкен тиімділігін қамтамасыз етуге ықпал етеді.

Есептерді мазмұнды толтыруға келетін болсақ, ол да кемшіліктерсіз емес. Жетекші коммерциялық емес ұйымдар тобын біріктіретін корпоративтік ашықтық Альянсы аталған 2014 жылғы, ЕО Директивасын, іске асырудың үш жылы ішінде компаниялардың тек жартысы ғана өздерінің нақты мәселелерін, мақсаттарын және негізгі тәуекелдерін көрсететін есептерде экологиялық ақпаратты ұсынды. Бұл ретте компания есептеріне тұрақтылықтың нақты көрсеткіштерін, SDG-дан алынған нәтижелерді қосу және осы көрсеткіштер мен нәтижелерге сәйкестікті бағалау басымдылық болуы керек.

Ұсынылған деректер, ESG-көрсеткіштері бойынша, белсенділік деңгейі мен рейтингтік позициялар арасындағы өзара байланыстардың бар екендігін көрсетеді. Сондықтан ауыл шаруашылығы аумақтарын тұрақты дамыту моделінің құрамдас бөліктері арасындағы теңгерімді сақтай отырып, алтыншы технологиялық құрылымға көшу халықтың тұрақты әдеттерін қалыптастыру және ауылдық жерлерге оң көзқарас, агломераттар мен АӨК кластерлерін дамыту, агротуризмді дамыту есебінен болуы мүмкін.

Бүгінгі таңда ірі қазақстандық компаниялар өз қызметінің ТМД сәйкестігі саласындағы белсенді ұстанымға біртіндеп көшуде және жасыл күн тәртібін іске асыру есебінен өздерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру туралы ойланады.

АӨК экономиканы дамытудың, үш компонентті «жасыл» бағытын қалыптастыруда, маңызды рөл атқарады. Бірінші кезекте, АӨК тұрақты даму тұжырымдамасын іске асыру, аштыққа қарсы күресте, азық-түлік қауіпсіздігі үшін жағдайларды қамтамасыз етуде, өмір сүру және тамақтану сапасын арттыруда көрінетін ТМД 2-ге қол жеткізумен байланысты. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін, АӨК-те тұрақты жеткізу тізбегін, өндірістің тұрақты жүйелерін дамыту стратегиясын қалыптастыру, өндірістің өнімділігін арттыруға, экожүйені сақтауға, аумақтарды климаттың өзгеруіне бейімдеу жоспарын әзірлеуге және іске асыруға мүмкіндік беретін жаңа технологиялық құрылымдарға көшу қажет.

FAO-ның (Біріккен Ұлттар Ұйымының азық-түлік және ауыл шаруашылық ұйымы) тұрақты даму тұжырымдамасына сүйене отырып, АӨК тұрақты дамуының келесі негізгі принциптерін анықтауға болады:

– АӨК-де табиғи және еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігінің өсуі;

– оларға теріс әсерді азайту және ұтымды пайдалану есебінен табиғи ресурстарды сақтау, қорғау;

– әлеуметтік әл-ауқат пен әділеттілік, азық-түлік қауіпсіздігі мен кедейлікті қамтамасыз ету, гендерлік алшақтықты жою мақсатында ауыл тұрғындарын қорғау;

– АӨК экожүйесінің объектілері мен субъектілерінің сыртқы факторларға (климаттың өзгеруіне, нарықтың құбылмалылығына, саяси факторларға және т.б.) тұрақтылығын күшейту;

– АӨК тұрақты аумақтары мен кешендерін тиімді басқару, жауапты мемлекеттік және корпоративтік басқару қағидатын іске асыру.

Осы қағидаттарды іске асыру тұрақты даму моделінің әлеуметтік, экономикалық және экологиялық компоненттері арасындағы тепе-теңдікті қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік жауапты инвестициялау кезінде теориялық және қолданбалы зерттеулерге сүйене отырып, біздің ойымызша, қазіргі уақытта тәжірибеде қолданылатын әдіснамалық әзірлемелерді қолдану қажет.

Талқылау

Әлеуметтік жауапты дамуды зерттеудің әдістері мен стратегияларының басты ерекшелігі – теориялық және практикалық деңгейде әлі қалыптаспаған және жиі қарама-қайшы критерийлер көп. Атап айтқанда, әзірге ESG-қағидаттарының тиімділігін бағалаудың түпкілікті бекітілген әдістемелері және соның салдарынан осындай тәжірибелерді пайдаланатын агроөнеркәсіптік кешендерді мемлекеттік қолдаудың тетіктері мен тәсілдері жоқ.

Алайда, мемлекет те, отандық ғалымдар да осы бағытта белсенді жұмыс істеуде: ESG-критерийлеріне сәйкес келетін инвестициялық жобаларды қолдау мәселелерін қарастыру. Біз әлеуметтік инвестициялар көлемін кешенді бағалау әдістемесін әзірлеуді ұсынамыз, оған сәйкес инвестицияларды призма арқылы бағалау ұсынылады:

* шаруашылық қызметкерлерін дамыту;

* шығарылатын өнімнің немесе көрсетілетін қызметтердің сапасы;

* өндірістің экологиялық параметрлерін жақсарту;

* халықтың өмір сүру сапасын жақсарту және қатысу аймағын дамыту.

Бұл ретте, біздің ойымызша, кәсіпорындарда әлеуметтік жауапты инвестициялау процестерін нормативтік қамтамасыз етуді енгізу, осы жұмыс түрімен айналысатын құрылымдық бөлімше құру қажет. Сонымен қатар, біз міндетті түрде әлеу-

меттік жауапты инвестициялау нәтижелері туралы есеп беру керек деп санаймыз.

Алайда, ауыл шаруашылық ұйымдарында корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік немесе ESG-күн тәртібі қағидаттарына негізделген инвестициялық жобаларды енгізу мен іске асырудың ірі және тиімді жобалары көп емес. Басқарудың жаңа жағдайында бұл кәсіпорындардың неғұрлым қолайлы іскерлік беделін қалыптастыру саласында ғана емес, ең алдымен тұрақты даму саласында да мүмкіндіктерін жіберіп алатыны сөзсіз. Біздің ойымызша, негізгі себептердің бірі – агробизнесінің әлеуметтік жауапкершілігі және жауапты инвестициялау тұжырымдамасы туралы ақпараттың төмендігі.

Қорытынды

Ұсынылған проблеманы шешу мақсатында біз ұсынатын корпоративтік әлеуметтік жауапкершілік, ESG-қағидаттары және бизнестің әлеуметтік жауапты сауаттылығын дамыту саласындағы хабардарлықты арттыру бойынша бірқатар іс-шараларды ұсынамыз.

ESG-тәжірибелері туралы ақпаратты жеткізудің мүмкін жолдары – принциптер және оны ауыл шаруашылық кәсіпорындарымен жүзеге асырудың әсері:

1. Ақпарат беру және бөлісу тәсілдері: кәсіпорындардың хабардарлығын арттыру:

– ақпараттық-анықтамалық материалдарды басып шығару және тарату (ҚР өңірлерінде АӨК ESG-рейтингін құру); аталған қызметті және оның нәтижелерін БАҚ-та жариялау: көшпелі консультациялық командалар, оның ішінде практикадағы білім беру мекемелерінің білім алушыларының жұмыстары; кәсіпорындар немесе зертханалар базасында КӨЖ секторына жауапты бөлімшелер құру;

– КӨЖ және ESG-агробизнеске инвестициялаудың жеке, отандық және әлемдік тәжірибесі туралы кәсіпорын персоналы мен әлеуетті қызметкерлерге арналған ақпараттық брошюраларды басып шығару және тарату; БАҚ-пен (Интернет желісінің ресурстарымен, теледидармен, баспа және радио компанияларымен) белсенді жұмысты жүзеге асыру; бизнес өкілдері арасында конкурстарға қатысу; кәсіпорындарда экскурсиялар өткізу, сондай-ақ қызметті жариялайтын көшпелі ақпараттық бригадаларды ұйымдастыру.

2. Әлеуметтік жауапты тәжірибелерді іске асырудың ықтимал әсері мен әлеуетті мүмкіндіктері:

– сыртқы – кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі мен имиджін арттыру; инвестициялық тартымдылықты арттыру; жаңа нарықтарға шығу (оның ішінде шетелдік); ірі

бөлшек саудагерлермен серіктестік; тұрақты даму; сұранысқа ие (мүмкін инновациялық) өнімді жасау; билік органдарының қызметін мақұлдау, мемлекеттік, аймақтық билік органдарынан субсидиялар мен жеңілдіктер алу; аумақтарды кешенді дамыту; жергілікті, өңірлік, мемлекеттік және әлемдік деңгейдегі бедел және т.б.;

– корпоратившілік: қызметкерлердің әлеуметтік-демографиялық құрамын жақсарту; өндірістік және сервистік мәдениетті арттыру есебінен өндіріс және қызмет көрсету сапасының өсуі; ресурстарды үнемдейтін жаңа технологияларды алу; жоғары білікті мамандардың ағыны, кәсіптік-біліктілік құрылымын жетілдіру; басқару тиімділігін арттыру; еңбек өмірінің жағдайлары мен сапасын жақсарту; еңбекақыны ұтымды ету; мәдени-тұрмыстық жағдайларды жақсарту; персоналдың адалдығы, кадрлар айналымының төмендеуі және т.б.

Қоғамның да, коммерциялық компаниялардың да қажеттіліктері мен көңіл-күйін ескеретін әлеуметтік жауапты инвестициялар агробизнесі жүргізудің мағыналы және жүйелі түрін таба алады, тұрақты дамуға және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуге ықпал етеді, осы қызметтен пайда ала отырып, сыртқы және ішкі ортамен қатынастарды реттей алады.

3. Тұрақты даму тұжырымдамасын ұзақ мерзімді жетілдіру нәтижесінде ESG-тұжырымдамасы үшін стандарттарды құру бойынша ұсыныстарды іске асыру жоспарлануда. Сонымен бірге, ESG-қағидаттары БҰҰ-ның тұрақты дамудың жаһандық күн тәртібіне жеке сектор мен азаматтық қоғамды тарту құралы болып табылады, онсыз әлеуметтік даму мақсаттарына қол жеткізу және қоршаған ортаны қорғау арқылы ТМД табысты жүзеге асыру мүмкін емес еді.

4. ESG-ге қол жеткізу үш компонентті біріктіруді талап етеді. Белгілі бір мағынада бұл идея нақты бір блоктарда, әсіресе ESG-принциптерінде қарастырылған және ескерілген. Инклюзия тұжырымдамасы ESG-қағидаттарын түсіндіруде орталық болса да, ол тұрақты дамудың 2030 Күн тәртібінде көрсетілген көзқарасқа сәйкес келеді және оң өзгерістерді қолдаудың әлеуетін көрсетеді.

Бір жағынан, ТМД-ның экологиялық аспектілері анық нығаюда, бұл ESG шеңберінде практикалық іске асыруға үміт береді. Екінші жағынан, ТМД-ның негізгі сипаттамаларының бірі – адамзатты тұрақты дамуға жылжыту үшін қажетті трансформациялық өзгерістер туралы институттар мен мүдделі тараптар (әсіресе жеке сектор) арасында хабардарлық пен сенімді арттыруға ұмтылу.

Авторлардың үлесі: Шалбаева Ақмейир Рахматуллаевна: тұжырымдамалау, әдіснаманы әзірлеу, жазу, зерттеуді үйлестіру, визуализация, зерттеу нәтижелерін растау; Таменова Салтанат Сәрсенбаевна: зерттеу тәлімгерлігі, зерттеу нәтижелерін түсіндіру, редакциялау; Үмбеталиев Алтынсары Дүйсенбекович: деректерді талдау және жинау.

Мүдделер қақтығысы: автор мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Әдебиеттер тізімі

[1] Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.docs.cntd.ru/document/420355765> (дата обращения: 02.04.2024).

[2] Ежегодный отчет ДЭСВ ООН по основным моментам 2022-2023 гг. Отдел по устойчивому развитию Департамента ООН по экономическим и социальным вопросам [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.sdg.un.org/ru/goals> (дата обращения: 02.04.2024).

[3] Kurata, M. Do determinants of adopting solar home systems differ between households and micro-enterprises? Evidence from rural Bangladesh / M. Kurata, N.Matsui, Y.Ikemoto // Renewable Energy. - 2018.-V. 129.- P. 309-316.

[4] Terrapon-Pfaff J., Ortiz W., Dienst C. Energising the WEF nexus to enhance sustainable development at local level / J.Terrapon-Pfaff, W. Ortiz, C. Dienst // Journal of Environmental Management.-2018.-Vol.223.-P.409-416.

[5] Allen C., Metternicht G., Wiedmann T. Initial progress in implementing the Sustainable Development Goals (SDGs): a review of evidence from countries // Sustainability Science.- 2018.- Vol. 13.- N. 5.- P. 1453-1467.

[6] Акимова, Ю.А. Устойчивое развитие сельского хозяйства в контексте основных целей единой аграрной политики ЕС / Ю.А. Акимова // Контентус. - 2017. - № 1. - С. 21-29.

[7] Анциферова, О.Ю. Механизм реализации целей устойчивого развития сельского хозяйства / О.Ю. Анциферова, А.Г. Стрельникова // Теоретические и прикладные аспекты современной науки.- 2014.- № 4-2.-С.110-113.

[8] Муздин, Е.Ф. Роль органического сельского хозяйства в достижении целей устойчивого развития / Муздин, Е.Ф. // Вектор экономики. - 2017. - № 11. - С. 17.

[9] Белоусов, В.М. Обоснование системы целей устойчивого развития аграрного сектора экономики /Белоусов, В.М. // Агропродовольственная политика России. - 2017. - № 1. - С. 33-39.

[10] Соболев, А.В. Глобальные вызовы и цели устойчивого развития: стратегия для сельского хозяйства и кооперативов / А.В. Соболев, Н.И. Раимжанова // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики.- 2017.- № 1.-С.10-16.

[11] Серова, Е.В. Цель – устойчивое развитие / Серова Е.В. // Экономика сельского хозяйства России. - 2017. - № 7. - С. 2-3.

[12] Шагайда, Н. Продовольственная безопасность: проблемы оценки / Н. Шагайда, В. Узун//Вопросы экономики.-2015.-№5.-С.63-78.

[13] Савина, Т.Н. Концептуальные основы методологии исследования социально ответственного инвестирования / Т.Н. Савина // Экономический анализ: теория и практика. – 2020. – № 9(408). – С. 52–62.

[14] Андреев, А.А. Методика комплексной оценки объемов социального инвестирования/ А.А.Андреев// Вестник Череповецкого государственного университета.– 2019.– 9(147). – С. 73-78.

[15] Равочкин, Н.Н. Социально-философский анализ роли и значения социальной ответственности при формировании новой философии управления в сельскохозяйственных организациях / Н.Н. Равочкин // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. – 2021. – № 5В. – С. 232–242.

[16] Лавров В., Кричевский Н. Что такое «социальные инвестиции»? [Электронный ресурс].-2017.- URL: <https://www.apn.ru/publications/article1776.htm> (дата обращения: 05.04.2024).

[17] Rockström, J. Sustainable intensification of agriculture for human prosperity and global sustainability / J. Rockström, J. Williams, G. Daily, A. Noble, N. Matthews, L. Gordon, H. Wetterstrand, F. DeClerck, M. Shah, P. Steduto, C. de Fraiture, N Hatibu, O. Unver, J. Bird, L. Sibanda, J.Smith // *Ambio*.-2021.-№ 4(1).-P. 4-17.

[18] Зырянова, И. Устойчивое развитие сельского хозяйства: теория и практика: учеб. пособие / И.Г. Зырянова, Е.В. Казакова, Е.В. Литвиненко// М.: Агропромиздат.–2019.- 219с.

[19] Макарова, О.В. Устойчивое развитие сельского хозяйства: экологические аспекты: учеб. пособие / О.В. Макарова., И.А. Круглова, Е.В. Денисова // М.: Колос. -2019.– 284 с.

[20] Мониторинг Целей устойчивого развития до 2030 года. [Электронный ресурс].-2015.-URL: <https://www.stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals> (дата обращения: 05.04.2024).

[21] Динамика показателей, характеризующих состояние и развитие сельского хозяйства и сельских территорий в 2018-2022гг. [Электронный ресурс].– 2022. - URL: <https://www.old.stat.gov.kz/edition/publication/collection> (дата обращения: 05.04.2024).

[22] МСХ актуализировал Концепцию развития агропромышленного комплекса РК на 2021-2030 годы [Электронный ресурс]. - 2023. - URL: <https://www.ortcom.kz/ru/deyatelnost-pravitelstva/1700731552> (дата обращения: 04.04.2024).

[23] Итоги развития сферы сельского хозяйства за 2021 год и планы на предстоящий период [Электронный ресурс].– 2022.-URL: <https://www.primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021->

god-i-planu-na-predstoyashchiy-period-22422 (дата обращения: 04.04.2024).

[24] Национальный доклад о состоянии окружающей среды и об использовании природных ресурсов Республики Казахстан за 2021 год [Электронный ресурс].- 2022.- URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ecogeo/documents/details/383692?lang=ru> (дата обращения: 04.04.2024).

[25] Diaye, Marc-Arthur. ESG performance and economic growth: a panel co-integration analysis / Marc-Arthur Diaye, Sy-Hoa Ho, Rim Oueghlissi // *Empirica*.- 2022.- №49.– P. 99-122

[26] Zhou, Xiaoyan. The Effect of Firm-Level ESG Practices on Macroeconomic Performance / Xiaoyan Zhou, Ben Caldecott, Elizabeth Harnett, Kim Schumacher // *University of Oxford, Working Paper*. - 2020. - №20. - P. 1-47.

[27] Bertrand Kian Hassani. Relationships between ESG Disclosure and Economic Growth: A Critical Review / Kian Hassani Bertrand, Yacoub Bahini // *Journal of Risk and Financial Management*. - 2022. - №15. - P. 1-23.

[28] В глобальном рейтинге по устойчивому развитию Казахстан с заметным отрывом опережает страны ЕАЭС и ЦА [Электронный ресурс]. - 2023. - URL: <https://www.finprom.kz/ru/article/v-globalnom-rejtinge-poustojchivomu-razvitiyu-kazahstan-s-zametnym-otryvom-operezhayet-strany-eaes-i-ca> (дата обращения: 04.04.2024).

[29] Introductory guides to responsible investing: What is responsible investing [Electronic resource]. – 2023. Available at: <https://www.unpri.org/an-introduction-to-responsible-investment/what-is-responsible-investment/4780.article> (date of access: 02.04.2024).

[30] Мажорина, М.В. ESG-принципы в международном бизнесе и «устойчивые контракты» / М.В. Мажорина // Актуальные проблемы российского права.- 2021.- Т.16.- № 12 - С. 188-189 .

[31] Fisch, J.E. Making Sustainability Disclosure Sustainable / J.E. Fisch // *Georgetown Law Journal*. - 2019. - Vol. 107. - P. 923-966.

[32] Scanlan, M.K. Climate Risk Is Investment Risk / M.K. Scanlan // *Journal of Environmental Law and Litigation*.-2021.-Vol.36.-P.1-37.

[33] The road ahead. The KPMG Survey of Corporate Responsibility Reporting [Electronic resource]. - 2017. Available at: <https://www.assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2017/10/kpmg-survey-of-corporateresponsibility-reporting-2017.pdf> (date of access: 02.04.2024).

References

[1] Preobrazovanie nashego mira: Povestka dnja v oblasti ustojchivogo razvitija na period do 2030 goda [Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development] (2015). Available at: <http://docs.cntd.ru/document/420355765> [in Russian].

[2] Oficial'nyj sajt Otdela po ustojchivomu razvitiju Departamenta OON po jekonomicheskim i social'nym voprosam [Official website of the Division for Sustainable Development of the United Nations Department of Economic and Social Affairs] Available at: <https://sdgs.un.org/ru/goals> [in Russian].

[3] Kurata, M., Matsui, N., Ikemoto, Y. (2018). Do determinants of adopting solar home systems differ between households and micro-enterprises? Evidence from rural Bangladesh. *Renewable Energy*, 129, 309-316 [in English].

[4] Terrapon-Pfaff, J., Ortiz, W., Dienst, C. (2018). Energising the WEF nexus to enhance sustainable development at local level. *Journal of Environmental Management*, 223, 409-416 [in English].

[5] Allen, C., Metternicht, G., Wiedmann, T. (2018). Initial progress in implementing the Sustainable Development Goals (SDGs): a review of evidence from countries. *Sustainability Science*, 13(5), 1453-1467 [in English].

[6] Akimova, Yu.A. (2017). Ustojchivo razvitie sel'skogo hozjajstva v kontekste osnovnyh celej edinoj agrarnoj politiki ES [Sustainable development of agriculture in the context of the main objectives of the EU Common Agricultural Policy]. *Kontentus*, 1, 21-29 [in Russian].

[7] Antsiferova, O.Yu., Strelnikova, A.G. (2014). Mehanizm realizacii celej ustojchivogo razvitija sel'skogo hozjajstva [The mechanism of implementation of the goals of sustainable development of agriculture]. *Teoreticheskie i prikladnye aspekty sovremennoj nauki*, 4(2), 110-113 [in Russian].

[8] Muzdin, E.F. (2017) Rol' organicheskogo sel'skogo hozjajstva v dostizhenii celej ustojchivogo razvitija [The role of organic agriculture in achieving the Sustainable Development Goals]. *Vektor jekonomiki*, 11, 17 [in Russian].

[9] Belousov, V.M. (2017). Obosnovanie sistemy celej ustojchivogo razvitija agrarnogo sektora jekonomiki [Substantiation of the system of sustainable development goals for the agricultural sector of the economy]. *Agro-prodovol'stvennaja politika Rossii*, 1, 33-39 [in Russian].

[10] Sobolev, A.V., Raimzhanova, N.I. (2017). Global'nye vyzovy i celi ustojchivogo razvitija: strategija dlja sel'skogo hozjajstva i kooperativov [Global challenges and sustainable Development Goals: strategy for agriculture and cooperatives]. *Fundamental'nye i prikladnye issledovanija kooperativnogo sektora jekonomiki*, 1, 10-16 [in Russian].

[11] Serova, E.V. (2017). Cel' – ustojchivo razvitie [The goal is sustainable development]. *Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii*, 7, 2-3 [in Russian].

[12] Shagaida, N., Uzun, V. (2015). Prodovol'stvennaja bezopasnost': problemy ocenki [Food security: assessment challenges]. *Voprosy jekonomiki*, 5, 63-78 [in Russian].

[13] Savina, T.N. (2020). Konceptual'nye osnovy metodologii issledovanija social'no otvet-

stvennogo investirovanija [Conceptual foundations of the methodology of socially responsible investment research]. *Jekonomicheskij analiz: teorija i praktika*, 9(408), 52–62 [in Russian].

[14] Andreev, A.A. (2019). Metodika kompleksnoj ocenki ob'emov social'nogo investirovanija [The methodology of a comprehensive assessment of the volume of social investment]. *Vestnik Cherepoveckogo gosudarstvennogo universiteta*, 9(147), 73–78 [in Russian].

[15] Ravochkin, N.N. (2021). Social'no-filosofskij analiz roli i znachenija social'noj otvetstvennosti pri formirovanii novoj filosofii upravlenija v sel'skohozjajstvennyh organizacijah [Socio-philosophical analysis of the role and importance of social responsibility in the formation of a new management philosophy in agricultural organizations]. *Kontekst i refleksija: filosofija o mire i cheloveke*, 5, 232–242 [in Russian].

[16] Lavrov, V., Krichevsky, N. (2019). Chto takoe «social'nye investicii»? [What is "social investment"?]. Available at: <http://www.apn.ru/publications/article1776.htm> (date of access: 15.05.2020) [in Russian].

[17] Rockström, J., Williams, J., Daily, G., Noble, A., Matthews, N., Gordon, L., Wetterstrand, H., DeClerck, F., Shah, M., Steduto, P., de Fraiture, C., Hatibu, N., Unver, O., Bird, J., Sibanda, L., Smith, J. (2021). Sustainable intensification of agriculture for human prosperity and global sustainability. *Ambio*, 4 (1), 4–17 [in English].

[18] Zyryanova, I.G. & Kazakova, E.V., Litvinenko, E.V., etc. (2019). Ustojchivo razvitie sel'skogo hozjajstva: teorija i praktika: uchebnoe posobie. *M.: Agropromizdat*, 219 [in Russian].

[19] Makarova, O.V. & Glouva, I.A., Denisova, E.V. and others. (2019). Ustojchivo razvitie sel'skogo hozjajstva: jekologicheskie aspekty: uchebnoe posobie [Sustainable development of agriculture: theory and practice: textbook]. *M.: KolosS*, 284 [in Russian].

[20] Monitoring Celej ustojchivogo razvitija do 2030 goda [Monitoring of the 2030 Sustainable Development Goals]. Available at: <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals> [in Russian].

[21] Nacional'noe bjuro statistiki Agentstva Respubliki Kazahstan po strategicheskomu planirovaniju i reformam [National Bureau of Statistics of the Agency of the Republic of Kazakhstan for Strategic Planning and Reforms]. Available at: <https://old.stat.gov.kz/edition/publication/collection> [in Russian].

[22] The Ministry of Agriculture updated the Concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030 [The Ministry of Agriculture updated the Concept of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2021-2030] (2020). Available at: <https://ortcom.kz/ru/deyatelnost-pravitelstva/1700731552> [in Russian].

[23] Itogi razvitija sfery sel'skogo hozjajstva za 2021 god i plany na pred-stojashhij period

[The results of the development of the agricultural sector in 2021 and plans for the coming period] (2022). Available at: <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/itogi-razvitiya-sfery-selskogo-hozyaystva-za-2021-god-i-plany-na-predstoyashchiy-period-22422> [in Russian].

[24] Nacional'nyj doklad o sostojanii okruzhajushhej srede i ob ispol'zovanii prirodnyh resursov Respubliki Kazahstan za 2021 god [National report on the state of the environment and on the use of natural resources of the Republic of Kazakhstan for 2021] (2022). Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ecogeo/documents/details/383692?lang=ru> [in Russian].

[25] Marc-Arthur Diaye, Sy-Hoa Ho, Rim Oueghlissi (2022). ESG performance and economic growth: a panel co-integration analysis. *Empirica*, 49, 99–122 [in English].

[26] Xiaoyan Zhou, Ben Caldecott, Elizabeth Harnett, Kim Schumacher (2020). The Effect of Firm-Level ESG Practices on Macroeconomic Performance. *University of Oxford, Working Paper*, 20, 1-47 [in English].

[27] Bertrand Kian Hassani, Yacoub Bahini (2022). Relationships between ESG Disclosure and Economic Growth: A Critical Review. *Journal of Risk and Financial Management*, 15, 1-23 [in English].

[28] V global'nom rejtinge po ustojchivomu razvitiju Kazahstan s zametnym otrывom operazhaet strany EAJeS i CA [In the global ranking on sustainable development, Kazakhstan is significantly ahead of the EAEU and Central Asian countries]. Available at: <https://finprom.kz/ru/article/v-globalnom-rejtinge-po-ustojchivomu-razvitiyu-kazahstan-s-zametnym-otrывom-operezhaet-strany-eaes-i-ca> [in Russian].

[29] Available at: <https://www.unpri.org/an-introduction-to-responsible-investment/what-is-responsible-investment/4780.article> [in English].

[30] Mazhorina, M. V. (2021). ESG-principy v mezhdunarodnom biznese i «ustojchivye kontrakty» [ESG principles in International business and "sustainable contracts"]. *Aktual'nye problemy rossijskogo prava*, 16(12), 188-189 [in Russian].

[31] Fisch, J.E. (2019). Making Sustainability Disclosure Sustainable. *Georgetown Law Journal*, 107, 923-966 [in English].

[32] Scanlan, M.K. (2021). Climate Risk Is Investment Risk. *Journal of Environmental Law and Litigation*, 36, 1-37 [in English].

[33] The road ahead (2017). The KPMG Survey of Corporate responsibility reporting. Available at: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2017/10/kpmg-survey-of-corporateresponsibility-reporting-2017.pdf> [in English].

Авторлар туралы ақпарат:

Шалбаева Акмейір Рахматуллаевна – негізгі автор; Ph.D докторанты; «Туран» университеті; A15P4M6 K.Сатпаев көш., 16Б; Алматы қ., Қазақстан; e-mail: akmira777@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5496-8354>;

Таменова Салтанат Сарсенбаевна; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; Өңірдің инновациялық даму орталығының директоры; «Туран» университеті; A15P4M6 K. Сатпаев көш., 16Б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: s.tamenova@turandeu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-2656-6040>;

Үмбеталиев Алтынсары Дуйсенбекович; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Экономика және есеп» кафедрасының профессоры; Шымкент университеті; 160031 Жібек жолы көш., №6 жер телімі; Шымкент қ., Қазақстан; e-mail: rsaliev_beibut@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2166-3949>

Information about the authors:

Shalbayeva Akmeir Rakhmatullayevna – The main author; Ph.D student; «Turan» University; A15R4M6 K.Satpaeva str., 16B, Almaty, Kazakhstan; e-mail: akmira777@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5496-8354>;

Tamenova Saltanat Sarsenbayevna; Candidate of Economic Sciences, Professor; Director of The Center For Innovative Development of the Region; «Turan» University; A15R4M6 K. Satpaeva str., 16B, Almaty, Kazakhstan; e-mail: s.tamenova@turandeu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-2656-6040>

Umbetaliev Altynsary Duisenbekovich; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics and Accounting; Shymkent University; 160031 Zhibek Zholy str., land plot No. 6, Shymkent, Kazakhstan; e-mail: rsaliev_beibut@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2166-3949>

Информация об авторах:

Шалбаева Акмейір Рахматуллаевна – основной автор; докторант Ph.D; университет «Туран»; A15P4M6 ул. К.Сатпаева, 16Б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: akmira777@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5496-8354>;

Таменова Салтанат Сарсенбаевна; кандидат экономических наук, профессор; директор Центра инновационного развития региона; университет «Туран»; A15P4M6 ул. К.Сатпаева, 16Б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: s.tamenova@turandeu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-2656-6040>

Үмбеталиев Алтынсары Дуйсенбекович; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика и учет»; Шымкентский университет; 160031 ул. Жибек жолы, земельный участок №6, г.Шымкент, Казахстан; e-mail: rsaliev_beibut@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-2166-3949>